

Sergio Pitol Deméneghi (Puebla, 18. märts 1933 – Xalapa, 12. aprill 2018), kirjanik, esseist, tõlkija ja diplomaat, oli üks avarama kultuuritajuga Mehhiko autoreid, ainulaadsemaid häáli hispaaniakeelses kirjanduses. Pitol oli omas ajas Ladina-Ameerika kirjandusmaastikul iseäralik nähtus – kaugel põhivoolust, on teda saatnud enigmaatilise, vähestele pühendatutele mõeldud autori maine. Ta oli intellektuaalne nomaad, kelle mõte liikus vabalt üle keele- ja kultuuriruumide, lõimis loovuse ja analüütilisuse, väljamõeldise ja tegelikkuse, ilukirjanduse ja isikliku talle ainuomaseks käekirjaks, mis on toonud hispaaniakeelsesse kirjandusse värsket hingamist.

Pitol, kes on kirjutanud suurema osa elust väljaspool kodumaad, kirjandusringkondadest võrdlemisi isoleeritult, oli avaldanud juba üle paarikümne aasta, kui novellikogu „Buhhaara Nokturn” (*Nocturno de Bujara*, 1981) ja seejärel Herralde auhind romaani „Armastuse paraad” (*El desfile del amor*, 1984) eest töid tunnustuse algul Hispaanias ja seejärel Mehhikos; sellest peale hakkas tema lugejaskond kasvama, nüüdseks on Pitoli teoseid tõlgitud paljudesse keeltesse ja need on leidnud üleilmse tunnustuse. 2005. aastal pärjati Sergio Pitol Cervantese kirjandusauhinnaga, mille žürii tõstis esile autori „kirjutamiskunsti-teemalisi arutlusi, teedrajavaid segažanris kirjutisi ja cervanteslikku mõõdet”, märkides, et tema „jutustused ja romaanid, mis oma ülesehituselt sarnanevad Henry Jamesi omadega, lahknevad tema põlvkonna hispanoameerika kirjanduse valdavatest tendentsidest, paistavad silma erudeerituse ja iroonilisuse poolest ning annavad peene ja terava huumoriga tegelikkusest ilustamata pildi”. Sergio Pitoli raamatud on tihedas dialoogis kirjandustraditsiooniga. Lisaks Ladina-Ameerika (Alfonso Reyes, Jorge Luis Borges) kirjanikele on teda oluliselt mõjutanud Kesk-Euroopa kirjandus ja sellele omane esseistlik jutustusviis, Thomas Mann ja Hermann Broch eelkõige; Pitoli eriline sümpaatia kuulub aga slaavi kirjandusele. Nagu on tõdenud Mario Vargas Llosa: „Pitol avab Ladina-Ameerika kirjanduses laia Euroopa puiestee.”

Nelja-aastaselt vanemad kaotanud Sergiot kasvatas vanaema. Tema lapsepõlv möödus Potrero suhkruvabriku ümber koondunud asulas Veracruz osariigis. Kirjaniku mälestuste kohaselt polnud sealne troopiline kliima kaugeltki tervislik ja soopalavik sundis poisi pikkadeks perioodideks tõvevoodisse. Nii kujunes Sergiost üksildane ja tubane laps, kelle päevad möödusid lugedes ja XIX sajandi kirjandusklassika andunud austajast vanaema jutte ning mälestusi kuulates. Keskhariõppimise omandas Sergio Córdoba, 1950. aastal asus ta elama Méxicosse, kus õppis õigusteadust ja filosoofiat ning osales aktiivselt pealinna vaimuelus. Nagu Ladina-Ameerika kirjanike puhul tavaline, tundis ka Pitol tungivat vajadust maailmas ringi vaadata ning asus 1961. aastal laevaga teele Euroopasse. Esiotsa plaanitud paarikuisest

initsiatsioonireisist kujunes ligi kolm aastakümnet kestnud rännak. Esimesel perioodil elas Pitol Roomas, Pekingis, Barcelonas, Bristolis, kus tõlkis, pidas loenguid, tegi koostööd kirjastustega, kirjutas. Seejärel sai alguse tema diplomaadikarjäär, aastatel 1969–1977 töötas Pitol Mehhiko saatkonna kultuuriatašeenä Varssavis, Budapestis, Pariisis ja Moskvas, 1983–1988 oli ta suursaadikuks Prahast, Tšehhoslovakkias. Seejärel pöördus kirjanik tagasi Méxicosse, 1993. aastal kolis ta Veracruz osariigi pealinna Xalapasse, kus elas elu lõpuni oma kahe koera Lola ja Homerosega.

Pitol alustas lühiproosa kirjutamisega, esimesed novellikogud „Suletud aeg” (*Tiempo cerrado*, 1959), „Kõikide põrgu” (*Infierno de todos*, 1965) on valdavalt Mehhiko-teemalised, inspireeritud lapseõlve- ja noorusmälestustest ning kuulnud lugudest, pigem klassikalises stiilis jutustused, milles avaneb sünye, kauge, isoleeritud, rusuv ja painajalik maailm – „maailm, milles puudus valgus, kuigi see asus Mehhiko troopika rüpes, päris mere lähedal”. Autori varase loominguga näitena võib eesti keeles lugeda novelli „Ferrid” (1957), mis ilmus Jüri Talveti tõlkes kogumikus „Mehhiko novell” (1981). Jutukogudes „Sellist kohta ei ole olemas” (*No hay tal lugar*, 1967), „Pulmakohtumisest” (*Del encuentro nupcial*, 1970) on tegevuspaigaks juba valdavalt Euroopa, valitseb üksilduse ja nostalgia õhkkond, tegelastena ilmuvad võõrsile eksinud mehhiklased – autori juttudes sagedane, iseenesest vägagi ladinaameerikalik motiiv. Esimene romaan „Flöödi helin” (*El tañido de una flauta*, 1973) käsitleb üht Pitoli loominguga läbivat teemat – inimestevahelisi suhteid kogu oma keerukuses ja kunsti kummalist mõju elusaatusel. Pärast pikemat loomepõuda ilmub 1981. aastal autori viimane novellikogu „Buhhaara nokturn”, mis koosneb neljast Moskva-perioodil kirjutatud loost ja anti hiljem välja pealkirja all „Mefisto vals” (*Vals de Mefisto*). Need tekstid kuuluvad autori lühiproosa paremikku ja ühtlasi tähistavad tema loomingus pöördepunkti, kus jutustus ja esse juba tajutavalt teineteisele lähenevad.

Kui Pitoli varane proosa kaldus tõsidusse, siis järjest enam on see kaotanud dramaatilisust, omandades aina paroodilisema, naljatlevama tooni. Iseäranis selgelt on seda tunda pärast romaani „Lillemängud” (*Juegos florales*, 1982) ilmunud teostes „Armastuse paraad” (*El desfile del amor*, 1984), „Jumaliku haigru taltsutamine” (*Domar a la divina garza*, 1988) ja „Abielu” (*La vida conyugal*, 1991). Neis 1999. aastal koondpealkirjaga „Karnevali triptühhon” ühtede kaante vahel välja antud romaanides kohtab juba Pitoli oma karikatuurset kujutuslaadi, äratuntavat maailma täis mängu, farssi ja metsikut absurdi. „Armastuse paraadi” teemaks on toona väheuuritud episood Mehhiko ajaloos: Teise maailmasõja ajal Euroopast riiki saabunud ulatuslik ja kirev immigrantide laine, mille taustal hargneb krimilugu. Romaan „Jumaliku

haigru taltsutamine” on Mihhail Bahtini karnevalikultuuri mõjutustega kaootiline lugu, kus vana kirjanik kirjutab romaani Dante-nimelise peategelase seiklustest Istanbulis ja Roomas, teejuhiks võõramaalannast Gogoli-asjatundja. See paroodilis-grotesksest vaimust kantud teos on üsna ehe näide Pitoli maailmast, kus põrkuvad inimlik keskpärasus ja loomingu ürgne alge – rituaalid, keha, seksuaalsus.

Eelnevaga tõmbab Pitol novelli- ja romaanižanrile selle klassikalisemas tähenduses joone alla, küpsema loomingu perioodil muutuvad tema kirjutised hübriidsemaks ja esseistikkasse sugeneb ebaakadeemiline narratiivne laad. Kui esseistlikke arutlusi sisaldavad romaanid polnud hispaania keeleski enam ammu haruldus (mõelgem kas või Cervantesele), siis harvemini kohtas esseesid, millesse on põimitud narratiivseid elemente, sündmustikke ja tegelasi. Nagu Pitol ise on tunnistanud, olid tema esseed igavavõitu ja kurblikud, mistõttu otsustas ta neid rikastada mõne süžeeleini, tegelaskuju, unenäoga (Pitol on üks neist harvadest kirjanikest, kes suudab oma unenägusid jutustada nii, et lugejal igav ei hakka, arvab hispaania kriitik Ignacio Echevarria). Tema niinimetatud mälu triloogiaga – „Fuugakunst” (*El arte de la fuga*, 1996), „Reis” (*El viaje*, 2001) ja „Viini maag” (*El mago de Viena*, 2005) –, teostega, mis liiguvad tegelikkuse ja fiktsiooni pingeväljal, sisaldades korraka nii jutustust, arutlusi kui ka omaeluloolist materjali, ja mille juhtlõngaks, nagu koondnimetuski viitab, on mälestuslikkus, saavutab Pitoli loomingu uue taseme, seda mitte ainult isiklikus plaanis, vaid nii Mehhiko kui ka hispaaniakeelse kirjanduse kontekstis tervikuna. Neis raamatutes näitab Pitol end oskusliku žanrite kombineerijana, sulandades uitlevalt narratiivseks ja orgaaniliseks tervikuks esseed, kroonikad, päevikukatked ja mälestused. Raamat „Fuugakunst”, mille sügavamad lätted asuvad autori lapsepõlves, viib rännakule elu ja kirjanduse piirimail, sidudes jutustuse, mõtiskluse, kriitika, teooria, arutlused kirjandusest, lugemisest ja kultuuriviited omaeluloolise materjaliga. „Reis” on peenekoeline punutis, sisaldades ühteaegu perestroika-aegse Moskva ja Gruusia seikluste reisikirja või -päevikut, romaani „Jumaliku haigru taltsutamine” kirjutamise lugu ning esseed vene kirjanikest. Reis tähendab siin totaalset kogemust, milles on narratiivne pinge. Raamatus „Viini maag” käib autor jutustamiskunstiga üsna vabalt ringi, väikesed loarendused, ironilised pildikesed, millest võiks kujuneda romaan või novell, segunevad autori kirjanduslike arutlustega ja saavad lugudeks, kus tegelased võivad sarnaneda tema lemmikraamatute tegelastega, või siis kirjutab ta hoopis mõnesse varasemasse loosse sisse reaalse inimese, nii näiteks külastab raamatus leiduvat jutustust „Buhhaara nokturn” viirastuslik Enrique Vila-Matas. Just need hilised loomevabaduse viljad – narratiivsete sõostudega autobiograafilised ja kirjanduslikud kroonikad – ning essežanri uuendamine on Pitoli

ametivendade võrdlemisi üksmeelsel hinnangul tema isikupäraseim panus hispaaniakeelsesse kirjandusse, millest on ammutanud inspiratsiooni nii Enrique Vila-Matas, Roberto Bolaño kui ka noorem kirjanike põlvkond. Sedalaadi teoreetilisi arutlusi ja omaeluloolist ühendavas proosas on Pitoli sulest ilmunud veel „Kirg süžee vastu” (*Pasión por la trama*, 1999), „Peidetud elulugu” (*Una autobiografía soterrada*, 2011) „Kolmas tegelane” (*El tercer personaje*, 2013).

Pitoli elu ja loomingu käimapanevaks jõuks on olnud reisimine. Essees „Reisida ja kirjutada” (mida võikski pidada kirjaniku kredoks) on Pitol rännuaastad kokku võtnud kui teekonna, mis on ikka ja alati tõukunud kirjandusest: „Kõik need aastad sulandus reisimine, lugemine ja kirjutamine üheksainsaks kogemuseks. Rongides, laevades ja lennukites avastasin ma imelisi või süngeid maailmu, mis kõik üllatasid. Reis oli nähtava maailma kogemus, lugemine aga lubas mul sisemiselt rännata, mitte ainult ruumis, vaid ka ajas. [---] Kirjutamine võimaldas asuda teele tundmatusse ja jõuda – tänu sellele tumedale ja käsitamatu loomise alkeemiale, millest nii palju räägitakse – välise maailma ja meie sisemaailma sügavaimate kihtide ühendamiseni.”

Ühel või teisel moel räägivadki Pitoli raamatud nendest salaseostest, mis tegelikkusele selle jutustuseks muutudes tähenduse annavad – sellest, et õieti omandabki tegelikkus tähenduse alles looks saanuna. Tähenduse, mille varjukülje poole Pitoli kirjutised püüdleavad, sest tema raamatud keerlevad ikka mingi tabamatu mõistatuse ümber. Võiks öelda, et Pitoli põhiteemaks on võimatus tegelikkust hoomata. „Ma püüan kirjutades läheneda keset lugu haigutavale tühimikule ja tiirutan selle ümber. Kirjutamine on minu jaoks erinevate lugude kokkupõimimine ja lahtiharutamine, milles pole midagi lõplikku ja kus kõik on oletuslik.”

Eessõnas kogumikule „Parimad jutud” (*Los mejores cuentos*, 2005) kirjeldab Enrique Vila-Matas Pitoli oskust maailma kummastada. Kirjaniku pilk tegelikkusele on hägune, ta ei püüa seda mitte niivõrd selgitada, vaid moonutada, vahetust tegelikkusest kaugemale minna. Teda ei huvita mitte niivõrd see, mis juhtub, vaid see, mis võib juhtuda. Sel viisil hajub ümbrus, konkreetsed paigad, tegelikkus muutub kummaliseks, fragmentaarseks, ähmaseks, otsekui oleks see uduvinesse mässitud, tekitades lugejas ebareaalsuse, unenäolise tunde. Pitoli tekstid on elliptilised, nõuavad lugeja kaasosalust – cortazarlikus tähenduses –, täis taotluslikult segaseid detaile, lünki ja halle laiike, mida lugejal oma kujutlusvõimega täita tuleb. Ta suudab nõtkelt tungida elu ebamugavamate kihtideni, mis lubab vähehaaval aimata, et jutustuste pealispinna all tuksub tegelikult teine, sügavam ja hämaram aines.

Lood, mida Pitol jutustab on harulised – need jõuavad mingisse punkti, kust nad enam edasi ei arene. Pitoli suur sõber, Mehhiko kirjanik Carlos Monsiváis on temalt kord intervjuus selle

kohta aru pärinud: „Mina tahaksin lugeda romaani kogu selle mastaapsuses, ometi tuleb mul leppida kõigest mingisuguse aimdusega. Milleks need vaevu välja visandatud lood, mis lugejat frustrerivad?” Või nagu tõdeb jutustuse „Mefisto vals” tegelane: „...süžee, nagu enamasti mehe kirjutatu puhul, oli pelgalt ettekääne, et luua viidete ja mõtiskluste kude, mis pidi selgitama jutustamise akti kui sellise tähendust”. Suur osa Pitoli lühiproosast ei olegi lühijutud selle klassikalises tähenduses – tegemist on pigem esseisti kui jutuvestjaga, kelle puhul väärub märkimist eeskätt tema mäletamisoskus, analüütiline kalduvus. Kirjanik jutustab lugu ja ühtlasi arutleb kirjandusloome saladuste üle; lugeja aga saab piiluda sisse autori „loomelaborisse” ja mälukambritesse, saab aimu sellest, kuidas ta vaatleb, mäletab, leiutab, kustutab.

Sellegipoolest ilmutab Pitol tähelepanuväärset leidlikkust ka oma teoste sündmustike, olukordade ja tegelaste loomisel – jagub groteski ja vaimukust, fantastilisi momente; eeskätt huvitavad Pitoli hämaralad, kõikvõimalikud anomaaliad ja nihked. Tema raamatute lehekülgedel avaneb tõeline veidrike maskeraad: väikesed ametnikud, oma jagelemisega sõpru tüütavad paarid, idealistid, kes esimesel võimalusel end müüvad, kirjanikud, kes elavad läbi oma väljamõeldisi või lasevad neis peegelduda teiste autorite väljamõeldistel. Ja ilmselgelt on Pitol kirjanik, kellele meeldib olla ka ise oma teoste tegelane.

Pitoli on iseloomustatud kui ekstsentrikut, ka oma loomingus suhestub ta eeskätt sarnase vaimulaadi esindajatega, tema eeskujude hulka kuuluvad teiste seas Nikolai Gogol, Lawrence Sterne, Flann O’Brien, Arthur Schnitzler, Witold Gombrowicz, Samuel Beckett. Sugulashingede vaim peegeldub vastu ka tema raamatutest. Pitoli tekstide võlu peitubki selles „mõistatuslikus alkeemias” – kuidas proosaline päriselu ei omanda mitte üksnes autori kujutluste ja mälestuste värvingu, vaid stilistilised siirded on selle nakatanud ka teiste kirjanike maailmade kihistuste ja kajadega, muutes kirjanduse elavaks ja avatud tekstimaailmaks, lõputa vestluseks. Nii võib reis Nõukogudemaa hallis reaalsuses muutuda vitaalseks ja pööraseks, gogollikult liialdatud seikluseks või Buhhaara pildikesed kujuneda „Tuhande ja ühe öö” vaimus kõhedaks pajatuseks.

Pitoli lugude tegevuspaigad on sageli eksootilised. Novelli „Buhhaara nokturn” alguses küsib jutustaja: „Kas omab mingit tähendust ütlus, et tuhandete kaarnate või kui soovite, sadade tuhandete kaarnate parv lendles kraageldes Samarkandi taeva all, enne kui maandus selle parkide ja avenüüde rohelusse? Mitte mingisugust! Pidi ise nägema neid süsimusti jõuke, selleks et arvud enam ei loeks ja tekiks ebamäärane, ent tajutav lõpmatuseaim”. Selle näite varal on Enrique Vila-Matas täheldanud Pitoli jutustuslaadis „soovi hoiduda igasugusest eksotismist, püüdu väljendada seevastu sisemist realismi, sisemise rännaku pinget ja dramaatilisust, mitte jutustada tavapärasest põnevat seikluslugu kauges linnas [---] Pitol ei lepi nende lihtsate

lahendustega, mida pakuvad kaugetes maades toimuvad kummalised jutustused. Kosmpoliitsus, jah. Aga ei mingit eksotismi. Pitol annab meile mõista, et tegelikkuse leiutame meie ise”.

Väljenduslaadilt on Pitol keeruline, sügav, mõistatuslik; tema tekstid tihedad, intertekstuaalsed, sisaldades hulganisti filosoofilisi, muusikalisi, kirjandus- ja kunstiviiteid; tema keel viimistletud, laused pikad ja voolavad. Seetõttu on teda peetud tõsisele lugejale mõeldud tõsiseks kirjutajaks. Seejuures aga on Pitol humoorikas autor (mis ladinaameerika kirjanike puhul on võrdlemisi harv nähtus). Tema lugude kummalisus ja sisendusjõud ongi osalt tingitud sellest vaevutajavast pingest, mis tekib üksildase ja ebaterve atmosfääri, tegelaste häiritud tundeilma ja traagilisuse ning selle kõige kohal tuntava muige, kirjaniku naljasoone vahel.

Lahutamatu osa Pitoli rännu-, lugemis- ja kirjutamiskogemusest on tema elutöö tõlkijana, milles võib paiguti täheldada paralleele ka autori enda loominguga. Seitset keelt kõnelev kirjanik on hispaania keelde vahendanud üle 40 teose ja toonud lugejate teadvusse nii mõnegi hispaania keeleruumis varem vähetuntud autori. Pitoli tõlgitud kirjanike hulka kuuluvad teiste hulgas Jane Austen, Lewis Carroll, Joseph Conrad, Henry James, Malcolm Lowry, Ronald Firbank, Vladimir Nabokov, Robert Graves, Carlo Emilio Gadda, Elio Vittorini, Luigi Malerba, Giuseppe Ungaretti, Anton Tšehhov, Boris Pilnjak, Isaac Babel, Lu Hsun, Tibor Déry, Witold Gombrowicz, Jerzy Andrzejewski.

Käesolev raamat pakub valiku Sergio Pitoli enda koostatud 14 novelli sisaldavast kogumikust „Parimad jutud”, mis annab ülevaate tema aastakümnete vältel kirjutatud lühiproosast. Siit võib leida kõik Pitoli iseloomulikud võtted ja motiivid: lood täis lahtisi otsi ja hämaraid laike, katkenud või mitmes suunas hargnevad faabulad; geograafilised rännakud käsikäes kirjanduslike ja siserännakutega; kõhedad, unenäolised, surmavad, alkoholiuimast hägused tegevuspaigad; moraalses või eksistentsiaalses kriisis tegelased; metamorfoosid, mida kirjanik ja lugu läbi teeb; väljamõeldise mõistatuslik vägi. Pitoli lugude tõeliseks taustamuusikaks aga, tsiteerides Antonio Tabucchi eessõna karnevali-triloogiale, on „elu ja olukordade julmus, mõne armastuse vältimatu lõpp, ahastamapanev nurjumisetunne, deliiriumi kohutav jõud, ohu ja kurjuse ahvatlev võbelus”. Lõpulugu „Tume kaksik” aga kätkeb endas kogu autori poeetikat ja tema suhet oma loominguga ning kirjandusega, mis on olnud Pitoli enda sõnul „vistseraalne, mõõdutundetu ja suisa metsik”.